

Купр.

Г-77

Максим Горький

9 **CU**

JANVAR

Дорузстан Мемлекет Басмасы

FRUNZE

1936

QAZAN

TYZÖTYYLÖR

Korrekturasyn oquqanda çana any tyzötkendö bir qatar gramatika qatalar ketken:

Bell	Çolu	Başlıqany	Darusu
5	ystynen 8-çoldo	örderyne tanır- qaşqan	örderyne tanır- qaşqanda
7	ystynen 6-çoldo	kynyrt tınçesöz- dişq	kynyrt tınçesöz- dişqa
10	ystynen 4-çoldo	Çutaşyp	Çutaşyp
16	astanan 12-çoldo	bir çapan çaqış	bir çapan çaqış
20	ysty. 10-çoldo	— Çe çurt?	— Ee çurt?
22	ysty. 2 çoldo	Gigit ynyn	Çigit ynyn
25	ysty. 5-çoldo	aldana	aldanda
31	Astb. 3-çoldo	suu közdery	suuq közdery
36	ysty. 3-çoldo	çyryy ysşen	çyregy ysşen
37	Astb. 9-çoldo	Bular qaraqanda	Belarqa qara- qanda
37	Astb. 9-çoldo	adam balasın	adam balassna

МАКСИМ ГОРЬКИЙ

Г 71

MAKSIM GORKIJ

Кирг
Г 71

перевод К. МАЛИКОВА и
А. ХУСЕИНОВА

Qotoraqondor: Q.-MALIKOV
A. QUSEJINOV

9ое
Я Н В А Р Я

9cu
J A N V A R

На киргизском языке

Qыргызса екinci qolu wazыльы

КИРГИЗСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ФРУНЗЕ 1936 КАЗАНЬ

QЫРQЫZСТАН MEMLEKET BASMASY
FRUNZE 1936 QAZAN

★
Çooptu redaktor
ÇANALIJEV A.

★
Texredaktor
GAJFULLIN N. K.

★
Çooptu korrektor
MAMAKEJEV T.

★
Съдъръна çooptu
ARALBAJEV A.
★

№ 3500

943

Андомена

Qalıñ eldin udurğuşu — şamaldın aldınqı erkininen oğdınğan okeandın kınırt toluñın eske salıp alar aqıñın ilgeriledi. Kişilerdin vozorğan vetteri toluñdın ıajlıu kövük çalı sıjaqtuu ele

Alardın közdery qızıqıñvaj çajıajıt, biroq özderynın ojloğondoruna taq işenbegendej özderynə tañırqaşqan bir-birine qaraşışat. Syjlengen sözder qalıñ eldin ystındə kicinekej voz quştardaj ajlanışat

Birinin aldında biri özderyn aqtağılar kelgendej salmaq menen, aqıñın syjləşüşet.

— Мындан көркө сьдоого тымкындук чоғ мына ошондуқтан сықтық...

— El sevəpsiz qozğolvojıt.

— „Al“ uşunu tüşynvəjıt veken?

Kəvynçə „al“ tuuralu syjləşüşty, „al“ mee-rimdyu çana vaarın tüşynət deşip birin biri işendirişti, biroq anı syrettegen sözderyndə, vojoq çoq ele. „Al“ tuuralu kəptən vəri — çee tымкын ec ubaqtada — tyzyk ojlovoğonduq-

tarь, özdərynyn aldarьna anь çandu, asьq adamdaj elestete albaqandьqtarь, anьn kim ekendigin bilbegendikteri, çana çadaqanda „al“ emne ycyn çana emne iştej ala turuandьqьn çaman tьsynьskəndəry sezilip turdu. Biroq „al“ vьgyn kerek voldu, cьndьqtaqь çaşar turqandьn emne ekenin bilişbeseda, anь tьsynьyğə aşьğəştь, eriksizden kəz aldьlarьna bir coq emeni keltirişti. Ymyt coq ele, alar özdərynyn tiregi ycyn coq emeni talap qьlьştь. Kezek-kezek udurqudan eldin icinen:

— Çoldoştor! əzyңerdy əzyңer aldavaqьla.. degen yn cьqьp çattь

Biroqta, əzyn-əzy aldoo kerek volqonduqтан al kişinin yny kəpcylykтын tolqudan qorqu-nuctuu yndərynyn arasьna kirip çoqolot.

— Biz asьq ajtuunu qaalajvьz...

— Tuuqan sən uncuqva!

— Anьn ystynə Gəron atavьz da' varat-vajvь...

— Al vilet!..

Udurqudan kəpcylyk, ajьm toptorqo vəly-nuşьp alьşьp, bir çansьl volo alьşvaj kəcənyн arasьnda ьqalьştь; səz talaşьp çana talanь kyuldəşьp kele çatьşьp, yjlerdyn duvalьna urunuştu çana qajta al tynərgən, çavalaqta-qan kəpcylyk kəcənyн ortosun kəzdəj quju-luştu, alardьn icinde qandajdьr tьnьm saqta-

nuu şegi sezilet. İşenictyy maqsatьn çolun çarьq çeniştuy qьlьp asьqdağ birdəmeni kytyş-kəny asьq volucu, majdalanьp ketkenderdi vaarь çana bul işenic menen birigip bir cьq.qural-qan tengə vajlanьştь, işenimsizdiktə çaşьruuqə tьrьşsada çaşьra alьşvadь, kьnyrt tьnьcsьzdьq çana yңə qandajdьr bir mьqtar qulaq ty-gəndyk vajqalat. Qьldattьq menen qulaq salьp qandajdьr birdəmeni izdegəndəj kəz çiverip aldь çaqtarьn qarap kele çatьştь. Özdərynyn tьşqarqь kycy menen emes, özdərynyn cьnьqь iki kycəry menen cьqarqan birəelərdyn yndəry vajaqь özdəry kərgyləry kelgen kyc menen asьq talaşta tartьşuqə uquqtuu ekendigine işəngən adam ycyn avdan qatuu tije turqan — bul yndər udurqudan eldin arasьnda qorqu çana acuulanuu tuudurdu. Biroq kəcədən kə-cəğə aqьlьp kelip çatьp el da kəvəjьp əsty, bul tьşqə əsyş aqьrəndьq menen al eldin icki pikirlerinin əsyşyn da tuudurdu, əz-dərynyn kytkən talaptarьna kəqyl vuruunu əkməttən suroocu qulduqtaqь eldin uququnyn sezimin tuudurdu.

— Qanetkeni menen viz dağь adamvьz..

„Al“ əzyda tьsynə — viz andan suranьp olturavьz...

— Tьsynьsy kerek!.. Bunt cьqarvajvьz ..

— Dağь ele Gəron ata viz menen da...

— Eldin özynyn kycynen başqa eldi qutqaruucu kyc çoq.

— Keregi çoq!..

— Şajtandar, çutbşyr qalyştanyn!..

Çaron ake kres kətərsə, tiginin çelek kətətyr alğanyn qarasañar.

— Çarças volup turup, anyn dağy başqarğyş kelet..

Qalyn eldin ortosunan vul işlerine ancalyq işenvej vara çatqandar:

— Tigi çelektuyny quup сыздыла!.. — der qaarğanşyr çықарышат.

Emi ilgeri qaraj alardyn arğstarь artylan sajn, özdey özdeyn aldo menen tilekleri da birigip kycədy. Çañ çana elestelgen „al“, bala kezdegi uqqan eski çarətoqdu meerimdyu vətərlərdə turuqtuuluq menen esterine tısrısty. Çana eldin işenimi talapyn çanduu kycynə tolup, alardyn ojloru toqtoosuz əsty...

Kimdir, birə.

„Al“ vizdi syjet — der çықарды.

Bərcylyk, el, vul çañ çana rajda volqon syjəndykkə syn kənyldəy menen işengendikteri şeksiz ele.

Udurquğandar kəcədən suurulup сызыр, suunun çəegine kelgende, özdeynyn bet mañdajyndagь kəpyrəgə vətəncü çoldordu tozur

turqan uzun qatarğa tizilgen soldattardə kəryşty. Biroq da, vul icke tartyp vəzərgə tonzmo, eldi toqtoto alvadь. Kəgyş tartyp tunup çatqan çazy suunun cətindegi terdikke ojgon tyrdəy ajqyn kəryngən soldattar da, kəptyn kənylyne qorqunuc tuudurarılyq kejipte volqon çoq. Alar qoldorun vulğalaqtatyp, bir-birin tyrtkyləşyp, keede sekirişip, ysygən vutlaryn çыltuuga kirişiken. Eldin aldь çarğnan, suunun arqь əjzəynən el tynərgən yjdy kəryşty. Al çerde vulardь „al“ əzy — oşol yjdyn eesi padьşa kytken volucu. Uluu çana kycyу meerimdyu çana el syjgən al padьşa, alivette, anь syjgən çana özynyn keregi ycyn anь menen syjleşkysy kelgen eldin əzynə çivertvəs ycyn alardyn çolun tozuuga soldattaryn çivertvəs. Biroq oşondoş volsoda, eldin vətine qorquu vəlğisi kirip, aldьndəy qatarğylardyn vəştarь aqьtəndaj vəştədy. Kee birəöləry qylcaqtəşyr artyn qarəşsa, keeleri eləndəşip çan çaqtaryn qarəşatta, bir-birine aldьndəy soldattardə vajqəşqandəqtaryn çana alardə ec qandaj tañrqatarlyq emestigin bildirgileri kelişti. Kee birəöləry çaj vərəqat krepostun ystyndəgy asman tirəp çarqəragan altyn pərişteni¹ qarəşsa keeleri

¹ „Altyn pərişte“ padьşanyn sarajynyn ystyndəgy altından çasagan pərişte syrety Q — A.

өздөрүңсө сымтүгөңсүр келе чатышты. Кеңиш-
туу — ун менен дагы бирөө:

- Soldattar ушуду!.. dedi.
- О-о-ва!
- Быг-а-ас, бироқ туруу керек.
- Soldattar tartip saqtoo ucyn da!..
- Тыньстангыла чигиттер!.. тыз карагыла!
- Угаа, soldattar!.. деп kimdir, дагы бирөө қыжырды.

Сагь ваштық¹ кийген ofitser қытысын сууруп, чалақтатыр, eldin aldyna toroj көзүңсө бирдеме деп қыжыргандай болду. Soldattar ылық etvesten бир-бирине ижин тирешип туруп қалышты.

— Bular эмне қылмақсы? — деп tolmos kelgen бир ajal surady. Аға ec kimisi çoop veriшкен çoq. Ошол kezde қандайдыр, көрсылыктын илгері қарай қылызы қыжын болду.

Artqal — degen ofitserdin қыжыргандық ушуду.

Bir қанца киши артына қарапты, алардын арқасында куньрт суудай аққан қалың el көсе — көселерден сивуруп келе қатқан екен; ал келген el қысқанда, murunqu top алдын қысқандығына сыдай алысваз, көпүрөөнун қанындагы аянт адамға толуп кетти — бир қанца адамдар алдыға суурулуп сыдышты да, ақ çooluqtарын

¹ Ештүк — сууқта дағқа кийүүсү томоқо сыяқтыу теве-
тој Q. A.

bulgalaşыр, ofitserdin алдын көздөј wasыр вара чатышыр:

— Biz radьsavьzга келе çatavьzl.. deшип қыжыргышты.

— Toluq тынқтық менен varatavьz.

— Artqa бурulgula! Bolboso men atuuga vujruq verem! Ofitserdin уны толқуған elge çetken kezde el дагы аға тапырқандай dylej қапыртық менен çoop veriшти. „Аға“ eldi çivervejt degen sözdy eldin icindegilerden andan murun dele aйтқандарь болған. Бироқ, аға өтө ішеніктік менен çana ты-тыңс келе қатқан eldi көздөј atuu çөnyндекы uшulған сөз, eldin ojlorundaгы uluu ymytty çoqoltқondoј болду.

„Al“ kyctyysy, болғонduqtan, ал ec kimden, ec nersedен qorqvojt, өз elin oq, najza... менен өзүнөн алыстатууда аған ec қандај keregi çoq..

Uzun vojluu, arьq сырај qara көз киши:

— Attьram çejsinvi? Ata albassьn!!! деп қыжырды да, elge qarap сымтүгөңсө, асууланған тырде сөзүн дагы узатты:

— Qana! çivervejt devedim vele..

— Kim, çivervejtl soldattar, çivervejvi.

— Çoq, soldattar emes, tee тыжақтагылар!.. деп qolu менан қайддыр, ыгаақ çарты көздөј шилтеди.

— Andan çoqorqusu vu? Aйтвадым vele!

Al ali belgışiz...

— Emnege kele çatqanьвьздь bilışet da, qojo verišet!

Suu kycödy, keede naalyğan qьjьqьrьqtar, keede acuulanьp, bir ceti şıldьndar syjleşen sözdör uqulat. Eldin adil oju çöny çoq tosqoolduqqa tijir talqalanьp, tьncьqandaj boldu. Eldin qьjтьль cьdamsьzdanьp, qьzuulana baştady: özöndön ьzqarlıu suuq zьrqьrajt. Najzalardьn ıctarь qьjтьльсьz çarqьraşat.

Bir-biri menen yn alyşьp, arttaqьylardьn qьsuusuna cьdavaaj, el ilgeri qaraj cьlyştь. Qoluna çooluq qarmpar vara çatqandar bir çaqqa vuruluşup toptun icine kirip көгьnpөj qalyştь. Biroq aldyda kele çatьşqandardьn vaarьşь, — ajaldar da, erkekter da, valdar da qoldorındaqь aq çooluqtarьn vulqaştь.

— Tiginde qandaj atuu eken? Emne ysyn atьşat?

— Tim ele, alar eldi muzdun ysty menen ötsyn dep, көгьnrөгө çivervej çatьşat. — dep a j ala saqal kişi çajvaraqat qana ajltь.

Añqьsa volvodu, tavьşь ar tyrdyy cьqqan — tars — turs etken — ondoğon qьtmcьylardьn көzgө ileşvengen yny asmandь çañьrtьp, eldi mөndyrdej savaj baştady. Kөz acьp çumqanса tavьştar, qandajdьr vasyla tyştь. Kөpcьlyk aqьrьn ilgeriler vasyr vараçatьşat.

Çe suraqanь, çe ajtqanь acьq bilinbegen birөө: qurdyrmөt menen... dedi.

Ar qajсь çerden ontogon ynder uqulup, eldin aldyna bir nese kişi çьqьldь. Bir ajal qatuu entigip kekyrөгyn vasqan vojdon, qatarlaşьp özyn көzdej kele çatqan najzalardь көzdej çygyrdь. Aньn arьnan daqь çana daqь toldon kişiler anь qurcaj tyşьşyp, andanda etyp çenөştь.

Coquu atьlğan mьltьqtardьn yny daqь qatuular tarsьldady. Duvaldьn çanьndaqьylar, qandajdьr көгьnpөгөн birөөnyn acьlıu tişi tiştegenindej, taqtajqa tijgen oqtun qacьratьp tişter çatqanьn uquştu. Duvaldьn çanьndaqь çьqactь bir oq çanьp өtkөndө, cьqactьn увөлөnpүр tyşkөн kykymdөry eldin vetine sevildi. Qalyн kişiler ekiden, yctөн oңqosunan sajjьlp çatat, kee birleri icin vasyr oturup qalyssa, qajсь birөөlөry bir çaqть көzdej aqsağan vojdon curqar vara çatьşat, keesi coquraңdar, butun syjrөp vara çatsa, keesi vooru menen qardьn ystyndө çьlp emgekter vara çatsa, aq qardьn ulam bir çerine acьq qьzьl taq tyşet. Al qьzarğan taq көгьnpүр çajьlp, andan vıu cьqьp көzүңdy eriksizden özyne tartьp turat... El kijinder ьqьp, tьq toqtoj qaldь daqь bir azdan kijin çyzdөгөн, adam ajtqьсьz, çan cьdaqьs, çaran qьjьqьrьqь çerdi dьngьrөttь. Oq

közögen denesin acşqandaşь cьльrtqanь.
çyrekty өjkөгөн kektin çana ьzalyqtyn qьjna-
ğan. dolulangan tavьşь; көргөн qorduqqa qarşь
cьqqan acuulangandьq, çetkire bilægendiktin
qajqьşь, çardam kytyp - çalyнған, ontogon
muңduu өtynyc, uşunun varь bir birine ulanьp
avanь aralar өtyp çattь.

Өlgөндөrdy çana çaradar volqondordy çьjuu
ycyn top-top — voluşup, vaştarьn çerge salğan
el aldь çaqьn көzdөj çyruşty. Çaralangandar
da qьjьqьrьştь, muştumdarьn көrgөzүştь, var-
dьşьnьn өny vaşь өзgөrylyp emnedendir, көz-
dөry çьltьrap, esten tanğandьqtarь көryndy.
Dyrwөлөң — qurğaq çalyьraqtardь ucurup kelip
coqultqan şamal sьjaqtuu kişilerdi coqulta
turğan qoqustan өзynyn qucaşьna ala turğan,
çana çaşьruu ycyn qajdadьr bir çepon çaqть
kөzdөj tujuq tarta turğan, ajdaj turğan qaran
qorqunuctuu aзальnda volso, — al volqon çoq.

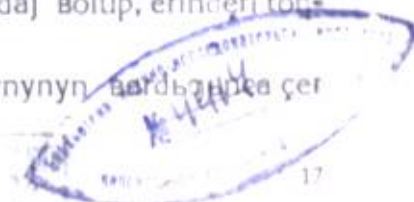
Qorqunuc ulanьp, tönqөн temirlej çyrekty
muzdattь, çana deneni qьşьp, көzdy coң actь
rьp, aldьndaşь qar şimip çatqan qandь, qanda
vojolqon vetti, qoldu, kijimci, tiryu çyrgөн-
derge qaraganda toluq тьньctьqtan çatqan
өlykterdy көryyгө eriksiz qьldь. Zarduu taң
qaluu menen şaşqandьq, qьjьmьsьz çana ymyt-
syz көzdөр, qabaq salьp tynөryylөр, taştaj
tyjylqөн muştumdar, çulqunup, acьnьp qatuu

syjögөн sөzdөр boldu. Eldin çyregьne көvynce
suuq, çan qьjuucu taң qaluular çana onogon-
doj boldu. Mьndan bir az çana murun vular
aldьnqь maqsat — çoldorun acьq көryp turuş-
qan. Bulardьn көz aldьnda çomoqtoqudaj coң
kejipter — turğan. Bular anь syjgөн, көnьldө-
ryn uluu ymyt menen ьrazь qьlьşqan. Eki iret
coquu atьlp cьqqan oqtordon kijin aqqan
qandar, өlykтөр, ontolooloru tolup ketti. Barь-
qь kycsyz, yzylqөн ymyt, çaraluu çyrekter
menen qur-quu talaada qalyştь.

Torqo tyşkөн quştardaj budalanьşьp bir çer-
den çьla alyşvadь. Keeleri ynsyz qaralangān
tyrdө çaraluulardь taşьdь, өlykterdy çьjьştь;
kee birөөlөry qьjьmьsьz tyşyndөgydөj alardьn
işin qarap turuştu. Bir dalajь tarьnğan yn
menen soldattarğa qarap qьjьqьrьştь. Keeleri
tildedi, keeleri өtynyc ajttь, qoldorun bulqaşь,
şarkelerin alyşьp, velgisiz bir demege vaşta-
rьn ijьsti, keeleri qorqunuctuu acuulanьştarь
menen qorqutuştu.

Soldattar mьltьzтарьn vuttarьna syjөр vьlq
etbej turuştu. Çaaq terileri çavьşьp, cьqьltarь
orqojup, өндөry çezdej qatьp turuşat. Vaarь-
nьnda көzdөry aғarğandaj volup, ёrindөri tor-
qondoј көrynet.

Toptun icinen birөө ynynyn varьşьnьca çer
çanьrta qьjьqьrdь.

— Çаһыһы! Çаһыһы volup сық'ы воордоштор! Başqa бирөөлөр деп ојлоптур! Ишенбегиле!.. Çыргыла воордоштор, тындырөй!.. деп елдин ичинен бирөө çер çаһытыр қыжырды.

— Çарон — сықдыкы!.. деп соң сырақасындап мамыға сығыр вара çатқан бир вале қыжырды.

Силерди қандај тозур алысқарын көрдуһөрөү, çолдоштор!

— Тоқтојтур? — бул çаһыһы! Мындај волууда мүмкүн емес, сен тысынгын!

— Çаралууда çол вер!.. дешип, еки çумушсу менен бир ајал узун војлуу ағық сыгај кишини сыјөр вара çатысты. Аһын үсты арпақ қар, полтосунун çенинен қан шорғолоп еаратат. Бети көгөрүп, возордон еерди ақыын қана аран қыжмылдар:

— Мен çивервејт девеқим веле!.. Ајар падышаны çашығын — аларға елдин кереги емре деп шыврады

— Аттун soldattar кеle çатат!

— Қасқыла!..

Аттунларды көргенде қатар тизилип турған çөө soldattar, дарвазадај еки çаққа çағыла веришти. Ојун салыр, вьшқытыр, сојолонуп ортодон аттар сивар çатты.

Офитсердин қыжығыды сықты. Қындан қылыстар суурулуп, атцандардын соқусунда çарқы-

дар аваны çарат. Ваагы бир çақты көздөј вет-алысты. Топтогон ел қылақтар ишени-ишенисин билеј, кытыр турду.

Гым тырыс volo' тысты.

— Ма — арш — деген сууқ табыс сықты.

Елдин ветин көздөр қижун соққондој, çер ајланғандај вольду. Ел бирин-бири сыға тыртыр, çарадарларды тащтар, өлыктөрдүн устынөн секирип вадьдызы-суу тышур қасыууда киришти. Аттардын тужадынын дувыру çетип қалды. Soldattar улуп кеle çатышат. Аттары çатқан çаралуулардын, өлыктөрдүн устынөн секирип өтыр çатат. Қылыстары çарқылдар анда санда-шыңдыгар келип, сөөкты таагыр тышкөндегы өктыр волоттун уны уқулат. Қылыс тижген кишilerin: А-а-а — деп сыһырган ундөру бир-бирине уланыр кундырөһөпур созулат.

Soldattar кишilerin вазын көздөј қылыстарын шилтер çивеишип, вазға дағы бирөөлөрды көздө-гөндөј аттын екinci çадына қышайышат. Алардын веттери қызарып, көздөру көгүнвејт. Аттары тиштерин аршайтыр, вастарын сажқашат, қошқурушат. кишенешет...

Елди көсөге алып келип қамашты... Аттардын дувырттөру алыстар çоғолору менен, ел ентигип келип тоқтошур, бир-бирлерине алажыр қорққон көздөру менен қаращты. Далажыннын вөттеринен ајыртун сымажуулар, вайқалды. Дағы бири:

— Aj qur çana çygyrdym wejim! dep kylypta çiberdi.

— Мындай убақта çygyrөөrsyn!.. deşip wuđa çoor qajtarышты. Ar taraptan acuulangан, qorqон, таң qalğan yндөр сасылды...

— Bul emne ыja tuuğандар?

— Өltyгyp çатышат, воордоштор!

— Emne yсун?

— Мынакеj сага өкмөт!?

— Çe çurt? Qылыс шилтеşip, attары менен tepsetiшет да...

Tыşынвөгөн тырде бир çерде турушup бир-бирине асуулуу турмушта турғандықтарын билгизишти. Ortодо emne қылысарын биліşведi, ошонда да ес kim ес çаққа ketken да çоқ. Bir-бирине ыдыşыр сивалчыған қайғылуу сезимдерден қutulуға çол izdeşti. Bir-бирin syjgen көздөry менен қараşыр, қорқууда қарағанда таң қалулары кyçlyу ekendigi асық билindi, — бир нерсе kыtkөnsyp қулақтарын тыгyp eки çақтарына қараşты... Таң қалу менен вардығы өте wasьнғандаj волup көryнөт, ал таң қалу вардық сезимден çоғору турат — ғандаj волот. Kynөөsyздөrdyn суудaj аққан қанына толған, қорқуиuctuu bul керексиз мынеттөр eldin көnyлүнө вөгөт вольду, el тавыжы тыгypнө keле алвды.

— Oj, çаралууларды таар çыжуға kelgilel degen çаш çigittin қуваттуу yny қулаққа шақ etti.

Вардығы сelt ete тысысты да, суунун воjun көздөj сивурушту. Alардын алдында yсты қар волған çана қанға воjolған қардын yстындөgy çаралуулар воорloru менен сылыşыр, сандарын syjрөp, тамтаң-тумтаң wasьp сeltөндөp topқо қоşулup çатышты. Çаралууларды ketөryсyp, çолдоғу аравакеcterди тоқтотушup аравадағы кишilerin orduna oлтурғузушup, қайдасы бир çаққа çөнөтyp çатышты. Вардығы қайғылуу, yнсыз, бир бирине воору асыған тырде çаралууларды көздөry менен өlcөгөндөj, салыстырғандаj волушат. Өз алдыларындағы keветесиз кyyгым көлекөдөj волған суроодо çоор izdeşti. Bul суроо, çағындағы el ojlоғон meerimdyy, қаарман радышанын, сөлөкөтyn çоқ қылды. Oшонда да көzy ал сөлөкөтyn ojlорунан çоғолғондуғун mojununa алыşыр асық сыдыşвды.

Munu mojunға алууда қыжын вольду. Antkeni, bytkyl kыtkөн yмытөry ошонда ele.

Kyрен çамасылуу қара polto kijgen қашқа wasь киши ketip vara çатты, анын ваяағы çалтырған wasь emi қанға воjolup, wasьн төмен салыр сылдызы тышyp бутун араң ele шилтер wasьp keле çатты. Oшондуқтан аны çазь далылуу, тармал сactuu, сылаң wasь çigit çана ажық тонсон, өny қуварған ajal çetelep vara çатышат.

Мыхайло тоқто bul қандаj? деп çаралуу кynкылдыды. Eldi оқ атууда уруқсат çоқл.

Məndaj voluuda mymkyn emes. Məxajlo
Gigit ynyn qatuu səğarəp:

— Emi volqonu uşul emesvil dedi.

Muñduu yn menen:

— Атысты да.. савысты да деп əjal -sumsajdy.

— Anda uşundaj vujruq volqon eken — qo

— Məxajlo!

— Volqonu uşuda — dep çigit aculanəp —
seni menen syjleşet dep ojloduñ bele?.. Çe sta-
qanğa vino qujup sunup tozur alat dedin bele?

— Toqtocu Məxajlo..

Çaraluu toqtodu da, duvalğa syjənyr:

— Emne ycyn vizdi əltyrüşet? Qajsə zakonu
vojunca?.. Kimdin vujruqu vojunca eken?.. dep
qəjəpəp çiverdi.

Baştarəp saləp tuñçurap anəp çanənan el
da ətyr çatat.

Dağy bir çerde vurcta elyy-altyməş kişi
coğulup turat, ortolorunda deni qəşylğan birəə
qajəyliu, acuuu yn menen:

— Çaron kecee miñistirdin aldənda volqon.
Al emne volorun toluq bilgen, demək al səq-
qəncəşləq qəlpə, vizdi əlymgə aləp kelip oltu-
ra! — dedi.

— Ağa qandaj pajda?

— Men qajdan vilejin?

Eldin tuş-tuşunan tolqundoolor kyçədy. Alar
aldyl arəndağy kəməsky suroonun çoovin

izdeşti, al çooptun zarəy ekendigin sezişti.
Tolqundun otunda sərtnan çardam voloruna
işengendik, çəqculuqtan qutqaruucu uqmuştuu
adamdan kytkən şirin ymyt pajdasəz kyjdy.

Kəcə ortosunda qabelteñ kelgen, kijimi çə-
man, vadərajğan qajəyliu kəzy menen enelik
syjgyncylygy betinen kəryngən bir əjal kəcəyn
ortosunda varaçattə. Al on qolu menen qanğa
vojolqon sol qolun qarmap, əjlap varaçatəp:

— Emi qantip iştejmin? Baldağymdə qan-
dajca vadəməñ?.. Muñumdu kimge ajtam?
Padəşadağy qarşə volqondon kijin emi eldi
çəqtoocular qajda volsun? — degeñ surooloru
vijik, acəq səğəp, eldin sezimin oğotup,
denesin titiretti.

Anəp kətəryñky çana acəq ajtqan surooloru
eldin ojun oğottu, əlardə qəjmylğa keltirip,
oğottu. Anəp çanəna tuş-tuştan çygyrup keli-
şip, ıldamdəq menen çəqəndaşəp, anəp səzün
muñduu tyr menen verilip uğuştu.

Demək, elge zakon çəq ekenda?

Keçleri oor yşkyrüşet. Qajsə birleri aqəpən
çana ancalsəq uğuzarəşəq qəlvaj tildeşet. Belgi-
siz bir çerden acuuu, zarduu yn səqtə.

— Məna, çardaməñ aldəq — valamdəp
vutun səndəğəştə dedi.

— Petruханə əltyrüşty!.. dep dağy birəə
qəjəpədy.

Məndaj yndər kər səqtə. Al qəjəqəqtar tyrlu çəqəqtar menen qulaqqa acuu uqulup, ətlyruycudən qutuluu kerek ekendigi çənyndəgy sezimdi ojqottu. Bozorgon ətərgə qandaj bir ojlor rəjda völdu.

Çoldoştör! Biz emne volso da şaarğa varalyq... Bir deməge çetişərviz.. Sejrek tartəp çyrgyle!

— Bөөdө qəylyavəz..

— Çyrgyle soldattarğa ajtalə, — mymkyn alar eldi ətlyruyge zakon çoq ekendigin tyşnyşer.

— Balkim, vərđər, — viz qəjdan vileviz? dengen yndər səqtə.

Udurğudan el aqəyındəq menen volso da ətğeryp kəvəjyr çattə. Çəştər az-azdan top-toş voluşup, vaarə tən bir çəqtə kəzdəj bet aləşər, vaarə tən suunup vojup qarata çənəştə. Vərđəq çaraluulardə, ətlyktərdy kətəryp vərə çatəştə, oor qəncəştəgan yndər səqər, avə çəlyu qan çəttanat.

— Jakov Zimundin taq cekesine tijiptir.. dengen birəonyn yny səqtə.

— Rəđəşə akege ərəqmat!

— Tozur alğanəna vərə keldil dengen daqə bir nece acuilu səzdər uquldu. Məndan onvəş minut murun ajtəlsa, oşol səzdərdyn birə qana ycyn eldi taştalqan qəlyucu səzdərdynda bir qancasə ajtəldə. Bir kicinekej qəz vezelenip çurqar, ar kimden:

— Arəmdə kərdynerəy?.. dər ‘surap çyret. El uncuğuşvəj, münəjəndə çyz menen qarəştəda aqə çol vərişti.

Bir az mezgil ətken soq qolu səngən bir əjaldən:

— Mən məndəmən, məndəmən... dengen yny səqtə.

Kəcə vəşoj tyştə. Çəştər vət-vət ketip çatəştə. Uğəjəndər eki-ycdən voluşup, salmaq menen, ojloğondoş volup çəştərdə ulam qarap qojuşup, alardan qəlvəj qarəandaşər ketip vərə çatəştə. Andə-sanda qana qəjşə vürəələrdyn kyjytke sədəjəlvəj aqəyən qana:

— Demek, emi eldi taştəganə uşuda?.. dengen səzdəry uqulat.

Əlgəndərdyn əmyryn qəzəganəştə. Biroq alar menen oor qulculuq turmuşundəqə eski qaldəqtərdənda qəşə ətğəndyğyn cecişip, qulaqтын quçurun alər, çyrekke qəjəqə çəğyn sala turğən „al“ tuuralu səzdy az qozğəştə.

Mymkyn al tuuralu, ətlyktyn orduna qəjta vəşqə bir demə tuudurəvəzvə dər soocuğəndəqtən uncuğuşvəqəndər.

... Çəşə soldattar rəđəşəyən yjyn coloosuz çurçap turuşat, attuu soldattar volso, sarəjdən terezinin tuşundəqə əjantta turuşat. Sarəjdən aldən çəptyn, atтын səlasəyən, atтын terinin çəttarə

— Радыҗага!

Feldfevel az җана тоқтолуп турду да. сымь-
қанған кейп менен:

— Ал җоқ деп ваяа эле айтпадым веел! dedi.

— Радыҗа җоқбу?

— Оова, силерге җоқ деп айтывадымь — ket-
kile! Kete vergile!

— Радыҗа тақыр эле җоқбу? деген бирөөнүн
җақшықтаған уну угулду. Feldfevel дагы тоқ-
тој қалыр қолун көтерды.

— Буға оқшоғон сөздөруһөр үсүн сақ
волгұла!

Үнүн дагы қувултур:

— Қалда җоқ! деп тусындырды.

Тортун ичинен:

— Ес җерде җоқ!

— Өлүр қалыртыр!..

— Ань силер аттыһар, җайтандар!

— Силер елди җоқ қыламыз деп ојлојсуһарамь?

Қырыр туғөтө алвајсыһар! El ваарына җетишет..

— Силер радыҗаны өлтырдынер. — тусынды-
рөру?

— Ketskile мырзалар, сыжләвөгүлә!

— Сен кимсиң? Со'датыһың? Soldat kim?

Екinci бир җерде:

— Силер да кишісiner, биз дагы кишівиз! Азы
силер җinel кижип турғаньһар менен, ертең эле
биз кижген кижимди кижип қаласыһар. Tamaq

kerek bolso işteersiner. Qylarğa iş tava alba-
dñq, tamaq kerek boldu. Silerda mında oşondo
bizdej volorsunar... Silerdi da atır saluuga vo-
lotqo? Silerdi da acqa voluptur dep qırıp taştasa
volor vele? Ğep coqco saqalduu cal soldattarğa
ajtır öttü.

Soldattar uşyp ketiştı. Buttarñ menen Ğer
terkileşip, qulaqtarın uşalaşır, mılıtqtarın
ulam bir qolunan ekinci qoluna almaştırğır,
arñ-beri vaşır turuşat. Syjlögen sözdördu tır-
şaşır, keede uşkyrup, tegerekti qaraşır, kögö-
rup toñqon erinderin Ğalaşır qojuşat. Betteri
suuqqa toñup kögörup ketken könlysyz, köz-
döru Ğaşyldanır, ujalğansır tötötön qaraşat.

Qajsñ biröölöru qavaqtarın salañdatırşır,
tištenişip „uşular uşyn uşyp turavız — ee“
degensip, topqo qaraşır, acıusu için teşip vara
Ğatqandaj volup turuşat. Sur sızıqtaj keryn-
gen uzatasınan tizilgen soldattardın carcağan-
dñqñ, könlysyzdygy, qaraluuluğu sezilip turat.

El kökyrektöryn tozur alardın bet manda-
jında turuşat. Aldınqñ qatardağñ adamdar
vularğa taqalır kelişip keede kijinkilerdin
tyrtkylöru menen soqtuğupta qalışat.

Bir sur kişi unyn aqırın qana sızğarır:

— Aqırın!.. dedi.

Keer biröölöru soldattardın qolun qarmar
qırzuulanır syjlöse vaştastñ. Tigilerdin sözdö-

rynyn taasiri menen soldattardın kejipteri
vuzulup, ajanıctuu tyrgö tyşyşet dedi.

Samsalağan tevetejlyy Ğigitke bir soldat:

— Tijäe mılıtqqa! Ğigit da soldattñ sömötöru
menen kökyrekkö tyrtyp:

— Sen Ğeldet emessin saldatsın! — Seni
Rossijanñ cet duşmandardan saqtoo uşyn
saqırında, al emi eldi attırıp Ğatat... Rossija
degen — el äkenin tyşynsön volo! dedi.

— Biz atvajvız! — dep soldat Ğoop berdi.

— Mına qaracñ, aldınqda turğan el Rossija! Bu-
lar orus eji. Alar öz radışasın körgylöru kelışet...

— Keryyny qaalavajt!.. dep toptun icinen
biröo sözdu völdü.

— El öz işi tuuralu radışasñ menen syj-
leşkysy kelse, anın emnesi Ğaman? qana ajtcñ?

Soldat tykyrynyp turup:

— Men vilvejim! — dedi.

— Bizge syjlöşyuge erik bergen emes — dep
soldattın Ğanında dağñ bir soldat söz qoştı
da, uşkyrup tötötön qaradñ. Dağñ bir soldat
erkelegen tyrdö aldındağñ kişiden:

— Ğerdeş, siz Rjazandñq emessizbi? — dep
suradñ.

— Rñskov Ğağınan volomın... Emne qıl-
maq elen? dedi.

— Ğoq tim ele suradım... Men Rjazandñq-
mın... — dep Ğılmaja tyşyp, dalısın kyjšöp qojdu.

Tenizdin çeegindegi taştarğa urunğan tol-
qunda, el dağь сајралар, vozorğun düvalda
qatarlanар турған soldattarğa urunup çattь.
Кее бирөөлөрү гана араң билесе, бул çerde
emne iştөөгө, kelgendikterin emne үсүн тур-
ғандықтарын көву билишејт.

Асық sezilgen мақсат да, cektelgen tilekda
çоқ volucu. Ваарында даğь irençigendik var,
acuularь kelip turuшат, өс алдыларь kelgendik-
terida sezilip turat, бир бирinin çandarьnan
ketkisi kelbeј көсөдө турғандықтарда ошон-
дуқтан.

Бироқ да kimge муңдарын, ајтешарын kimden
өс алышарын билишејт.. Soldattarğa da бул авал
тујуқ volғондуқтан алар çөн гана турушту, eldi
ыраанçытқан çоқ, soldattar үсүгөндүктөн бут-
көн vojloru qaltьrap, tiшteri, eekteri шақылдады.

Erten menenki saat төрттен веги qaqьыр
turaбыз. — Bir valaa ekenго!

— Çatқын даğь өлүр qal..

— Siler ketsener volo? Bizda qalçылар
turбай, çылуу qazarmaға ketet elek..

— Saat qanca voldu eken?

Saat eki camasьnda ele.

— Silerdin emne тынçылар ketti? Emne
kütөsynөр? dedi Feldfebel.

Анын соңsunup, mostojup turup ајтқан
sezy eldin çyрөгүн муздattь. Анын бул sezy

çөн sezderyнө qaraғанда өзгөсө tereң маа-
nisi vardaј uқиду.

— Kytкөnyөр menen dele ecteme сықвайт!..
Çalғыз, siler үсүн soldattar гана азартанышат.

Баşтық сыјақтуу мақалај kijgen чаş çigit
feldfebeden:

— Bizdi atasьнарбы? деп surady.

— Feldfebel бир az uncuқбай turup, çaj гана:

— At — деп — вујруқ қыlsa атабыз! — dedi.

Бул çоор ушул uқулғандан kijin el icinde
тарьныctuu sezdөр шыдындаған кылкылуу sezdөр
tilçegen sezdөр tuula vaştaldь.

Вагьнан воју uzun sarь киши үнын qatuu
сығары:

— Emne үсүн? Emne үсүн деп surady.

— Başqaruucunun өкүмүн uқвайсыңар! —
деп, feldfebel qulağын uшалај vaştady.

Soldattar eldin sezyн көныlsyz гана uқушат:
Бирөө адығын гана:

— Азыгь ысық virdeme volso — eel.. dedi.

— Menin qanьm kerekbi?.. degen qaraluu,
qaarduu бир үн uқулду. Soldat тарьнған сыјақ-
таньр:

— Men emesmin! dedi.

Çajnaған көр el тынзын syjөndeј, şek-
tengendeј, tavьşmaq сыјақтуу suu көzdөry
menen uzun qatarға tizilgen soldattardь
qaraşть. Ошондо да көрçылык qazarmadağь

soldattardən qəbülən çyüktöryne çana qaznanən urup soçur yjretyusy menen cymalğan vaštarnə bir tyrdyy qyjmyl otun tuudurup, özdöryne çaqyndatər tartqylarə keldi. Eldin körçylygy emnenidir iştegiləri kelişet, özdörynün sezimderin qandajda volso toluqtaçylarə çana turmuştu ojloçylarə kelişet.

Sözder ulamdan-ulam acyq çana qəzuulanər uqula vaštaldə. Qojuu saçalduu, kək kəz tolmoc kişi:

— Soldattar! Siler kimsinər? Siler dele orus elinin valdarəşnar. El kedejlendi, al unutuldu, eldi qorçoor ec kim çoq, ec kesipsiz, qəzmatəşz, tamaqşəz qalər olturat. Məna vul oşol el vugyn radəşəşnan çardam suraçanə kelip oltursa, radəşə alardə silerge attəgər, qərdəgər olturat. Eej soldattar! Bul turğan el — silerdin aça-iniçer, ata-eneçer vul el! Çalan çana özdöry ucyn emes, silerdin da qamənardə ojlor çyret. Alar volso, silerdi elge qarşə cəçarəgər, atalarənardə ölyrtuygə, aqalarəndə ölyrtuygə tyrtyp olturuşat. Ojloçulacə! Özy-nərgə özünəg qarşə cəçqanənardə siler tyşyn-vəjsynərvy? — dedi.

Аһһһ tegiz çana çaj cəçqan uny, syjkyndyy çyzy, saqaləndaçə kəryktyu açə, vul kişinin vytkyl tyspəly çana qadirese sözy soldattardən kənylyn eritip, çyregyn toluqandantçandaj voldu

Аһһһ sözyne cəçaj alyşvaj vaštarnə salaңdatər soldattar muңajər təңşar turuşat. Qaj birəөлөry vaštarnə çajçəşər, qatuu yşkyryşet, çajtadan tyjylgən qavaqtarnə çəzəşər eki çaqtarən qaraşat, anda bir soldat kəneş bergensip:

— Аһһһ tur, — ofitser uçat!.. dedi.

Ofitser degenderi uzun muruttuu, uzun vojluu aq çuamal kişi. salmaq menen vasər fronttu çekter oң qoluna meelejın kijip kele çatər, tištenip,

— Taraqyla!.. Çoçolçula arə!.. Emne dejsin? Syjleşkyn dejsinçi? Men seni menen syjleşmyn!.. dedi.

Qalən qəzy bettyu, alaң kəzduy, ыrajəməşz, meerimsiz ofitser çerdi ыqtar vasər, çəşvaj kele çatqanənda ele uvaqət ыdamdəq menen kəzge ilinvej-bilinvej ötyr çattə. Ar bir ötkən uvaqət bir qasijetsiz, çijirkenictyy şumduqtuu işten ыdam qacər qutulajən degen səjaqtanər, bilinvej ötyr çattə. Al ötkəndə ele soldattar qatar tyzələ qaləştə da icterin çyjyltər, kəkyrəktöryn cəçarəşər ötyktörynün vaşən qarap tikijişet. Kee birəөлөry kəzunt ыmdar elge ofitserdi kərgəzyşet, qavaqtarnə tyjyşet. saqtançyla degendej maңdajlarən tərəştəryşat. Ofitser soldattardən aldəna toçtoj qalər qatuu yn menen:

— Smirna! — qəjçərdə.

Soldattar cajqala tyşyp tip-tik volo tyşysty.
Ofitser elge qarap:

— Taroođo wujuramın!.. dedi da şaşwaj
qylyşyn qylynan suurdy.

Taroođo taqyr mymkyndyk da çoq ele.
Kicine ajantqa el awdan çyq tolđon bolucu
çana anın ystynö kесе-kесөден el tьnymsyz
cubar kelip çatyşqan ele.

El ofitserge çijirkengensip çaman kez menen
qaraşat, çurttun tildegeniň, şyldьndağanın
waarın uđur tursada, ofitser -bekem turdu.
Rotada ölyk qarağarışыр qarajt. Qaştarь
biliner bilinwestej dirildejт. El curqurajt, adam
tьnctьđьna oqşowodon çana mьndaj minut-
tarda orunsuz bolđon bul tьnctьq eldin qьçь-
rьna tijet, eriksiz acuilantat.

— Tetigil komanda weret!

— Al komandasьz, ele waş kesyyge
dajar...

Tigine, qьnaragьn¹ suurup alđanьn qara!..

— Ej, mьrza! Ölturyuge dajarsьnьv?

— Bьç-cuu ketoryldy, şyldьndoo, qaqşьqtar
kulyy ulamdan ulam ulana verdi.

Fedfevel ofitserge qarap, selt etip qur quu
wolo tyşyp, alda qylyşyn 1ьr suurup aldy.

¹ Qьnaragь dep — ofitserdin qylyşyn qaqşьqtar-şyldьndep
ajlyşqan.

Bajqooston surnajdьn şum tuqtuu tabьşь ugul-
du. El surnajcьđa, qaraşь. Al uurtun ajawaj
çelge tolturup, көzdөry çajnar cьđa tyşyp, qo-
lundagь kernej dirildep, dalajđa cejin çeldi
ьrdatьp ьşqьrьp turdu. Kyngyrengeñ çezdindawь-
şьn adamdьn qarğьşь, ьşqьrđan, cьňyldağan yn-
dөry, ьzь-cuu qьjqrьqtarь çer çaňьrьp wьşep
keti. Andan ketip qaluđa da mymkyн emes.
Qara kijimdyylөrdyn bir qatarь etäeinen
tyşyp çerge çawьşa qalyşь, kee birөөlөry bet-
terin wasa qojuştu. Oşol ubaqta qojuu saqal-
duu bir kişi poltosunun көkyrөгyn acьp çiberip,
eldin aldyна turup asmanaj tunuq көk көzy
menen soldattarđa qarap, tymen curu-cuunun
icine çitip çatqan sözdөrdy syjөp turdu.

Soldattar mьltьqtarьn ilgeri qarmap, qaroo-
ldorun toptu көzdөj meelep, sundurup naj-
zalarьn, şьqaalagan sьjaqtuu өňkөjө qalyşь.
Eldi көzdөj sunulup turđan najzanьn ucu wьlq-
şьlq etip, bir tömөн bir çođoru ketip toqtol-
woj, bir aзыraagь çana aldyňqь adamdardьn кө-
kyrөгyn daldap sunulđandьđь sezilet. Alardьn
waarь dirildep ьldьj ijilip erip wara çatqandaj
bolup көzge elestetjт.

— Siler emne qyldьnь çatasьňar? Mьqacь-
lar!...

— Uqmuştuu caňq etken bir acuu yn cьqtь.
Najzalar iretinen wuzulup, qatuu qaltьldadь.

cosuqansыр мыльты уны тара етти, оқо исқан,
мыльты унынөн сосуқан, қырап қатқан қара-
лулар менен өлыкөрдөн сыруу үсығөн ел, артын
көздөр сайпалды, қажы бирөөлөры унсыз қана
вақты тозғон тозмондон секіріп кетіп қатысты.

Содуу сыққан мыльтытын үндөры дағы қана
дағы тара етті...

Вақтың тозмосунан секіріп бара қатқанда
оқ тийген бала, ошол тақтај тозмонун үстынде
виту асманға қарап асылып қала берді Қојуу
сактуу, узун војлуу бир ајалда охлаган војдон
валаның қанына қулај кетті.

Бирөөнын:

— Туқтун, қурағулар!... деген асуулу уны
уғулду.

Ел сујулуп, тавыш сыт-сырт воло тушты. Қам-
қырдај қааған оқо сыдавај, арттағы ел сегі-
ніп қороолоғо тарар, кіріп, көсе-көсе менен
вөтырап, қанталашып қоғоло ваштады. Soldattar
менен қасыр бара қатқан елдин ортосунда
өлыктөрдүн қана сала қандардын денелери толуп
кетті. муң көвөјды. Өлыктөрдүн арасынан кее
бирөөлөр шып туруп, қасқан елдин артынан сытын
қујун волуп қанталашып сығурет. Alardyn сы-
ғылған қерінде ақ қардын бетін војоғон сылуу
төндін тақтары қалып, сығурет бара қатқанда да
артынан қан сивурат. Өлым қисағындағы көр
ел қанға војолуп сысырашып, биринін ващы кер-

сейіп көрунуп, бирөөнын қолу виту арвајыр,
бири ет бетинен, бири қалқасынан, дағы бири үсте-
мөнынөн тушкөндөј воо тушып қырап қатышат...

Аққан қандардын сыты бурулдајт. Bul qan-
dardyn сыты, кын мее қажната тийгенден кижинкі
кечки туздуу тениздин вуусунун сытындај во-
луп, адамды мас қылып tengiretip, өзүн сыт-
татышып кеет. Bul сыт адамдын ојун вузур
ващыа бир қолго салат. Mуну қасарсылар, сол-
датар, қелдеттер қана қақшы билісет.

Eldin сујулған топторун дағы ел онтолоп вурқу
гар-воздор сылаған, қараған муңдуу үндөры
қошул-ташыл волуп аралашып, ајлананың муңдуу да-
вөщы менен толтурат. Қымылдавај қақылып тур-
ған солдатар өлык сыјақтыу кернет, алардын дағы
қызығылары, сықығылары келген сыјақтыу, вироқ
да аларды тоқтотуп турғандај беттери возқурп,
ериндерин кесе тиштесет, алар, көздөрын сон асы-
шып, бет алған қақтарың қымылдавај тикесті.
Bular қарағанда ес бир адам валасын вилин-
вөгендеј кығымдөнгөн көздөрыне ес нерсе
көрынаөгендеј волду. Mымкын вулар қанды
көргөндөн кижин дағы қан төгөвызвы деп қорқ-
қондуқтарынан ұшундај воло тусышкөндыр. Qol-
дорундағы мыльтытар қалтырап најзалары сай-
қалды. Biroqta vul қалтыроо адамдардын сыре-
гын ојғото алвады, себеві, алардын сыректе-
рындөгы, ериктери кыске салып езуу арқасында

vasyloňan, çana meeleri, cirik aldoolor menen çelimdelgen woluucu. Käk köz, çoň saqal kişi çerden tura qalyp, muunu woşor qambyqan asuulu yn menen:

— Meni eltyrysken çoq. Munun sewewi, men silerge acyq cındyqtı ajttım... dedi.

Çaraluular menen ölyktärdu çyjnar el qajrada aqyındyq menen ilgeriler vara çatyştı. Bir qanca adam, soldattarğa syjler turğan kişiğe qatar turuşup, anıñ sözyn wele çara muňduu yn menen qyjqyğyşyp, bir de qatuu künөөler, birde çaj tyrdө birde alardı köndyrçydej soldattarğa syjler çatyştı. Alardın sözynde, ynynde: dağ ele cındyqtın çerçerine işengen-dikteri, uşul qaardın maanisizdigin, ыqsyzdyğın anıqtar ajtıp, bul qatalыqtarğa alardı işendirgileri kelgen mynezdөry sezilip turdu. Soldattardın eriksiz qylğan uşul qylyqtar adamkercilikke qara tamğa wasa turğandyğın tyşyndyrmek woluşup, çandarın taştar çiberişip, wardıq ojlorun ajtıp çatyştı...

Ofitser tarancasın suurup alıp, oşol көrynğөн top kişini көzdөj çөнөdu. Alar toodon tomolonup kele çatqan taştın çolunan cetter cыға wergen sыjaqtuu, salmaq menen eki çaqqa cetter taraj werişti. Käk көz saqalduu kişi qyjmyldawaj qaardanyр turup, eki çaqyndagı qandı көrgөzyp, qyзуulanıp ofitser-

ge wetme-wet turup alardın künөөsyn ajta werdı. — Ojlonqulacы munu emne menen aqtoodo woloт. Aqtanuuga wolvajt.

Ofitser anıñ aldına kelip qawağın tyjyp turup qolun sözdu. Atylğan yn ugulğan çoq, al tytyn atqandardın çolunan yc ajlanğan tytyn çana көyındy. Bir, eki, yc dep sanağanca, syjler turğan kişinin tizesi wyktөlyp, on qolun bir serpip aldyda calqasınan kelti. Eki çaqtağыlar eltyryucynı közdөj umtuluştu, ofitser da qylycın çarqydatıp sermer, çaqın kelgende rinetarancasın suna wөrip, ketenciktej waştady. Bir çanө ösprugım wala anıñ wutuna çyğыldı ele, al qylycın anıñ icine sojlotup sajıp aldy. Wala çyjnalğan yn menen qyjqyğыşyp, azoo atca tuş kelgen çaqına sekirdi. Birөө teäeteji menen ofitserdi wөtke urup aldy, kee wөrөөlery uuctar-uuctar qanduu qar menen urup çatyşat. Anğыca wolvaj, ofitserdi qorqoçondoç, arın aldına najzaların tikciytken bir qanca so dat menen feldfөel çetip keldi. Al kelgende ofitserge tap wөrip turğan el qacыştı. Çengen ofitser eldin arınan qylycın sermer, bir uwaqıtta көtөргөн qolun tyşyryp, ajaq astında tepselip qansыrap emgekter çyrgөн çорduu walağa qylycın dağы sojlotup aldy.

Kyngyrogen surnajdın yny qajtadan dağы uguldu. Bul yndy tәanьğan el çaqcelekej tyşyp

qasır, al ajanttı boşotur salıştı. Surnaj kök-
ty çarır, ofitserdin erdigin, soldattardıñ nu-
rökön közyn, ofitserdin qızıl qanğa çuulğan
qılsın, sıratılğan murutun kyuge selır sy-
rettedı.

Çylıu qandıñ al qızıl öny kişinin közyn
eriksiz özyne tartır, qumarlantır mas qıl-
ğandaj volot. Soldattarda çalmañdaşır eki
çadıñ eleñder qaraşır oqtoruna dağy tıyy
tamaq izdeğendej voluşat.

Ofitser soldattardıñ aldında qılsın vaşır-
nan aşıra vulğar, qatuu qaardanır toqtolo sıj-
ler, çırtqıctardıqında yñ menen birdeme der
qıjırdır.

Tuş-tuştan ağan:

— Çeldet! Oqolvol — degen qatuu qıjır-
ğan çooptor zerildi.

Ofitser murutun sıratılığa kırıştı. Dağy bir
necе çolu mıltıq atıldı.

Köçeler, eginge tolğan qaptaj volup, elge
toldu. Mında çumuşular az ele, kövy majda
qızmatçılar, soodagerler ele. Bulardıñ vırda-
laj, qırar çatqan ölyktördı, tögylgen qandardı
köryştı, alardıñ politsijalar toqmoqtoştı. Alar
yıleryññan topolondon qorqonduqtarınan sıq-
qandıqtan, köçede da qorqunuctuq sezimin
tuuduruşup, eki çaqtarın eleñdeşip qaraşır.
erler, ajaldar, valdar qandajdır bir nerse kyt-

köñdej voluşat. Bir-biri menen qırğın tuura-
lıu sıjleşyşet, tildeşet, uşkyryşet, çenil çara-
dar volğon çumuşulardan emne volğonduğın
suraşat, bir-biri menen yñderyñ çasırdan tyr-
de özgece bir çasırdın neme çenınde көркө
sıjleşyştı. Bul çerde emne qılsarın ec vıreө vil-
vejt, ec vıreө yıleryñde ketişvejt. Bularda çat vol-
ğon bir necе çyz kişinin ölgen, çaradar volğon
qanduu oqujadan kijin da, vular ysyn mında-
da teren mındañda qajıylıu bir oquja vardırın
vılıştı, seziştı.

Bul kyuge cejin vular mında murunqu kyn-
deryñ ymytsyz, velgisiz volğon: ökmef, ökmef
vaşqaruucuları, zakon çana özderyñyn uquq-
tarı tuuralı meelerinde saqtılğan көmөskı eles
vojunca esepsiz ötkeryştı. Mındañ көmөskı eles
vulardıñ vaşır ajlandırılığa çana çarajt. El
zakonu — turmuştа özderyñ saqtaj turğan kyc
der vilgendikten, azırqı tıñıcsız oñlordon çana
qorqunuctuqtardan da saqtaar degen işe-
nimdik tuuldu. Zakonğa işengendik menen
turmuştan qancalıq qıjındıqtardı көryşır,
çenil çaralanıssada, keede qatuu tajaq çes-
seda anı vular tez onutuşup, al çansız işe-
gendikteri murunqudaj ele çaqtalır qaluucu.

Biroqta vıgyn, mee qozğoldu, çırökke suuq
toldu, murunqu işengendik adattarı çogoldu.
Bygyn vular qaarduu zakonğa vaş ijbesten,

ujatsız kystyn aldında, •çalдыз •çana qorqoo-
suz ekendiklerin асық sezіstі. Al kyc eldi qan-
calық олымға ucuratam dese da qolunan ke-
let. Bardық turmuş анын qolunda, аны ec kim
toqtoto da albajt. Al eckim menen syjlәskysy
kelbejt. Emi kәcәlerdy олыккә tolturup, qan
aqызьp, шаьbastan өзynyn өкymynyn cekсіz-
digini көргөзгөндө, мындан анын ақылыз
kekıldиги асық көрнет. Al cыгөккә qorquu
tuudurdu, qандаj çаşoo, qандаjca qutuluu tuu-
ralu ojlouuğa meege çol saldy.

Bir tolmoc kişi vaşьn salaңdatьp qanduu
qolun salьbratьp ketip vara çatat. Анын pol-
tosunun aldy qanğa vojolđon Al adamdan:

— Siz çaraluu bolduñuzbu dep suraştь
Çoq.

— Tigi qan emne? Qajdağь qan?

— Bul qan meniki emes! — dep vaşьp va-
ra çatьp çoop verdi da, aғыaaq vaғыp toqtop,
eki çağьn qarañьp qatuu yny menen;

— Bul menin qanьm emes mьrzalar, qan—
bul ağa kim. işengen volso, oşolordun qanьl.
dep sөzyn vьtkөvөstөp, qajra vaşьn çerge
salьp aғы cыrup ketti.

Qamcьlarьn bulğalaqtatьp, attuu soldattar-
dьn otireti top eldin icine çetip kelişti. El alar-
dan qorqup, bir-birine qьsьlyşьp, tuş-tuş çaqqa
qacuuğь araket qьlyştь Soldattar mas vol-

qonduqtan ordu çoq ьrçaңdaşat, eerge tyz oltura
alьşьvaj kecyktөry eerdin tьjaq-vьjağьna vul-
tandajt. Keede көñyldenөөгөnsyp, eldi qamcь
menen vaşьq, çonçoo savьmьş volup өtyşөt.
Soldat caap çivergende çьğьlğan birөө tura
qalьp;

— Emne ycyn savasьñ? Oj aьvan! — dedi.
Soldat iyninen mьltьğьn ala qojup, at ystynөn
al kişini atьp çiverdi. Al kişi dağь çalp ete
tyştь. Soldat qatçьrğan vojdon atьn candьrğa
bir salьp atьgьlyp cыrup ketti.

Bir çaqьş kijingen mьrza qubарған өñ me-
nen eki çağьn qarañьp:

— Emne qьlyp çatьşat? Kөrdynөrөv mьr-
zalar? — dedi.

El curu-cuu, kyrygyu volup qorqqon, qajğь
qarağa көmьlgөн yndөry menen çer suunu
çañьrtьşьp çatьşat.

Tьnctьqtь qaalağan adamdarda vajqaldь.

— Ajtьñьzсь, al emne ycyn soldattь tildedi?

— Soldat аны caap çiverbedivi!

Al soldatqa çol voşotup, cetke сьğa vөryu
tijiş ele!

Darvazanьn çaьnda eki ajal menen bir
student¹ qoluna oq tijgen çumuşcunun qolun
vajlar çatьşьb. Çaradar volđon çumuşcu qa-

¹ Çoqoru daraçaluu mekteplin oquucusu

вадън вуркөр, еки җагън қағар, җаһъндагъ-
ларға тьндај деди.

— Bizdin es qandaj җағън ојувуз волгон
emes. Al tuuralu тьҗсылар менен җаман ој-
лулар ғана өздөгу ојлор сығарь ајтъшат. Biz
көгуе вара җатқанвьз. Bizdin эмнеге вара
җатқандьғъвьздь министрлер билген, аларда биз-
дин агъзъвьздьн көсүртмөсу вар. Андај волсо,
вul тьҗасылар, келуугө волвојт деп ајтъсса
волвојбу. Ань ајтуугада ивақьттарь вар эле,
виз вугун ғана җьҗьла қојгон җоғвуз... Biz-
din келеривизди политсияда¹, министрлерда вul
тьҗасылардьн — варадъғъ билішкен.

— Siler эмне surадьнар эле?... деп, сиз,
ојсул агъд авъҗа ојлонғондој surадь.

— Радьса өкмөтть төрөлөр менен ваҗар-
вај; елден тандальр вараған кишiler менен бири-
гип ваҗарсьн дегенвиз! Төрөлөр менен ваҗ-
ғарь вуткыл Россиянь талар вутысты, иттер.

— Bras эле — кантрол волушу зарь эмесвил —
dedi авъҗа.

Qoluna оқ тижген җумушсунун қолун вајлар
волушур, ақьн җеһин тьсурусты.

Рақмат мьрзалар!... Мен җолдошторума, ве-
кер вара җатавьз, Натийҗа сығвајт... десем вол-
вој қојушту эле. Мьна еми көрдүһөргөл де-

di da қолун ақьн қојнuna сальр җурур кетти.

— Tigilerdin эмне деп җатъҗғаньн иқтуғарвь?

— Оова, ошондој волсо да, тьндај җьғьн-
дьн волушу...

— Вугун ань өлтурыссө, ертең мені да өл-
тырө алышат...

— Оова...

Даа бир җерден бирөө җьзуу тырде:

— Al билеј қалуу мүмкүн.

— Andan аньн кереги эмне? деп талашьр
җатъҗшат.

Бироқ, өлыкты тиргизеиз деген адамдар аз
уцурар қалышть. Алар өзыдөгунын қардуу ара-
кеті менен өлгөндөрдүн аравадън тиргизуугө
асууланьшть. Душманға сабуул қојғондој, алар-
ға сабуул қојушту, алар қорқондуқтан җоқ
волушту.

Eldi җьсьр, көсөге артиллерияньн¹ ватаре-
ясь² сықты. Soldаттар атқа минип җана ара-
ваньн арава ајдагъсь олтурууцу җеринде олту-
руп ојлонгон тырде елди ыстыртен ғана қарашат.
El аларға унсыз тим туруп ғана җол бершет.
Аттардьн җасалғаларь җарақтайт, үкөктер қалдыр-
лајт. Zambireктер җер җьттағандај тумшуқтарь

¹ Артиллерия — Армияньн оор қуралдар — замбөктер менен
җадылған бөлүмүн ајтат.

² Батарея — оор қуралдуу — замбөктьу аскерлердин бир
қана бөлегі.

¹ Радьса өкмөтүнүн икки тәртин сақтоочулары.

menen çer qarap qalğan. Bul çyryş ölyk kemyygə çənəgendəgy çyryşty eske tyşyret.

Alda qajdan taryslydar atylğan ynder uquldu. El тынсыj tyşyp qulaqtarın tyryşty. Biree aqyryn:

— Дагы.. dedi.

Qandajdyr wat ele kəcələgy qyjmy çanda nyp, waşqaca volo tyşty.

— Qajda, qajda?

— Aralda... Vasilija aralynda...

— Siler uşur çatasnarby?

— Bras elewi?

— Сып ele!... Qural dykənyп alyp qojuştu... Ohoo?

— Telegramdyп зытынып qarağajlarын kesip, kəcələrdy tozup çer qar nar çatyşat.

— Ehee... Uşundaj eken -- ee?

— Alār kəpvy?

— Kəp!

— Eh, çoq degende. Çazyqsyz təgylgən qandyп өcyn alyssa eken!...

— Çyr, oşondo varaly!

— Ivan, Ivanovic varvajlyby, bya?

— Ohoo... men sizge ajtsam, bul var emesbi.

Keçki iñir uvağy, top eldin suurulu kəryngən adamdyп:

— Kim erkindik ysyn kyreşyyny qaalajt? Kim eldin turmuşın oşoo ysyn, emgek ysyn,

kim kelecək ysyn volğon soquşta ölgysy kelet? — Çyrgyle çardamdaşuuğa varabyz! dep çar saldy.

Keeleri anьп çанына çылыр, qьсылысан deneleri birigip uşuj waştağandaj boldu. Keeleri andan watyraq alystar qajdadyr şaşyp ketip çatyşty.

— Eldin qandaj acuuşu kelgenin kərdynlyzvy?

— Bul eң orundu, eң orundu.

— Aqylsyzdyq volotqo... aj-aj ajaaaj!

Inir icinde el erip ketkendej çoğolup çatty, alar yjləryne tarap vara çatyşyp, alar çalgьzdyqtan qorqon sezimi menen vara çatyşty, ezdery, uquqsuz maanisiz quldardьп turmuşundaj turmuşta ekendikterin çala sezgendej volup vara çatyşat... Çana emne oşoj, emne pajdaluu volso, oşojo tez çana ketyygə dajar ekendikterin bildiriyet...

Qorqunuctuq çyrekty ulam ovqolçuta verdi. Qarağylyq eldin ortosundağy -vytkyl сыrtqь vajlanьştardь yzdy. Çyregynde otu çoqtordun ar biri özynyn yjrengən wircuna çetip qalqalanuuğa şaşyşty. Qarağy tyşty. Biroq ottor kьjbedy.

— Attuu soldatlar kele çatat!.. degen qьrçyragan yn сыqtь.

Qьсыqtan ancalyq kəp emes attuu otired сыда qalyşty, attuular emne qьларын bilişbe-

gendej oşol çerde bir az attarънын тужадын тывырылатыр турушту да, eldi көздөй ыздытыр сыгыр қалысты. Soldattar өзгөсө ун менен улушат, өкүгүсет, алар бул үндөү менен адам-сылықтан алыс, қараңды соқур волуп көгүнушет. Қараңдыдагы attarda, адамдар да кичіріп, қарағыр, қ а г а а н ь ғана көгүнөт. Қылыстар возо-муқ тартыр қарқыдайт. Адамдын үнүнө қара-ғанда шилтенген қылыстын тавызы көр волуп уқулуп турду.

Қолунарға емне ұрунса ошону менен ұ-ғула қолдоштор! Қанға қан төгүісын, ұғула!

— Сұрғал..

— Тарт қолунду ағы солдат! Мен саға му-қуқ емесмін!

— Қолдоштор, таş менен!

Attar кичинекей қара сөлекөттөрдү ығды'а қо-жушыр, вьшқырат, кішенешет, тақ тыжылып секірішет, волоттөрдун үндөү, шығдығөйт.

— Otdelenija!¹— degen komanda уны уқулду.

Şaşыр, dirilder surnaj уны қаһығды. El bir birin тыртышыр, сығдылыр-туруп, қасыр қатысты. Көсө вошор қалды, анын тақ ортосына өлықтө-дөн мажда қырдуу дөңдөғ ражда волду. Арқы алыс қысылықтан қатуу кеде қатқан attардын ды-вурты уқулду.

¹ Soldattardyn ең кичине аёлымы.

— Қолдош, siz қараландығызбы?

— Қулағымды... таағыр кеткендеј болду оқшојт..

— Қуру қол менен емне қылмақ елең!..

Вош көсөнү атылған мылықтың үндөү қа-пыртты.

— Дагы эле сарқашқан қоғуи шайтандар!

Үн васылды. Şашыр васыр варақан тавыз уқулат. Бул көсөдө үндүн қана қыжмылдын қоғтуғу таң қаларлық. Şаарды тегіз қаптар кеткендеј волуп дуылдөп сыққан дүлөј қапығды уқулат.

Қайда екені белгисиз, қақын çerдегі қараңды вуркта салмақ менен онтологон ун уқулат.. Дагы бирөө сыггырп вара қатыр вөлып, вөлып қатуу дем алғандығы уқулат.

— Емне, қарадар вольдуғуи? Јаковсуғуи? дер бирөө шаққаландар сурады.

— Тоғто, естеме емес! дер қығқыраған ун қоор вөди.

Attuu soldattar қашығынған çerге топ el дагы сыжылыр, қараандај қожуу тартыр, кең көсөнүн вардық қадынан сувуруп келіп қатты.

Қараңдыда ким екені билінбеген, eldin ара-сылынан бирөө алдыда вара қатыр:

— Bygyn bizden қандуу mildetteме алысты. Ушұл күндөн ваштар биз тең уууқтуу кіші во-луувуз керек!.. dedi.

— Оова, вугун аталарьвьз ёздёрынун ким екендигин керсетьсты!.. деп асууланган бирөөнун уну мурунунун сөзун вөлүп кетти.

Дагь бирөө қорқутқандај волуп:

— Biz vul kyndy unutvajvьz! dedi.

El qьsьlьp qatuu cьrdu. Syjlegөndө көвү tegiz syjлөp, yadөry qaş alaman volup, qaj-qьlyu qara suu rajda voldu. Keede, qajsь birөөlөry sөzун uquzuu usun qatuu qьjqrьbьsp çiverişip, az bolsoda vaarьsьn cocutat.

— Qarqьlьq el qьrьldь!

— Emne usun?

— Соқ, vul kyndy vizge ec unutuuvuzda mymkьn emes!...

— Unutasьnar, valdar! Başqanьn qanь silerge emne? — degen daqь birөөnун çulup alqandaj, асуulu, kirkiregen уну uquldu.

— Unсuqva, Jakov...

Qaranqьlьq çana tьnctьq vastь. El, qovuragan un сьqqan çaqtardь qarap ketip vara çatьstь.

Yjdyн terezesinen көсөдө аqьrьn çana sarь çarьq tyştь. Çarьq tyşyp турған fanardьn çanьnda qararған eki adam көrynyp турду. Birөө fanarға çөлөnp çerde oturat, екincisi ань көздөј еңкејip, ань өөдө көтөp çatқандај волуп көrynөt. Alardьn kimisidir, бирөө аqьrьn çana кyңgyrөngөndөј волуп:

— Quldar... — деп ајтьp qalqandaj voldu.

Teryyge 14/IX 36-ç. берildi. Basuuqa 15/XII 36-ç. qol qojuldu.
Qaqazdьn formatь 70×108. Bir vasma tavaqta 406 arip var.
dьqь 1⁰ vasma tavaq. Qьrglavitt № 254. Qьrmembas № 166
Zak № 1170 Tiraçь 5000+125. Baasь

Qazan, Mislavskij 9. Tatpoligraf.

Ваазъ 50 т.

ПРОЗЕРЕНО